

Rezi Elek

A morális érvelés alternatíváinak összefüggései és különbözőségei napjainkban

Napjainkban gyakran hangoztatott kifejezés a válság fogalma, amely lassan-lassan az élet minden területét behálózza. Beszélnek gazdasági, ökológiai, családi, politikai, erkölcsi válságról. Olyan észrevételek is elhangzottak, hogy a sokrétű válság alapvető oka a morális válság. Első hallásra nekem is rokonszenvesnek tűntek a megállapítások, de mégis megfogalmazódott bennem a kérdés: Valóban megállja a helyét az a megállapítás, hogy a sokrétű válság igazi oka az *erkölcsi válságba* gyökerezik?

Mielőtt konkrét választ adnék a kérdésre, meggondolkoztat, hogy a történelem során mind a filozófusok, mind a keresztény prédikátorok koruk erkölcsi életének hanyatlásán keeseregtek, s nincs olyan idősebb nemzedék, amely ne azt hangoztatná, hogy fiatalkorában még szilárdak voltak az erkölcsök, kevesebb a szabadosság, több a tisztelet, nagyobb elismerést kapott a becsület, a tisztességes munka, a tiszta családi élet.¹

Úgy vélem, hogy korunkban nem annyira erkölcsi válságról, hanem *erkölcsi változásról* kell beszélni. A változás nem az értékrendre vonatkozik, hanem az értékrendhez való viszonyulásra. A ma emberének az információs „bőség” miatt kitágult az egzisztenciális tere, ami azt eredményezi, hogy életútjának kijelölésében a keresés olykor fontosabbá válik, mint a találás maga. A keresés természetzerűen nyitottá teszi az embert. Nyilván a fő kérdés az, hogy milyen irányban „nyílik meg” az ember a maga életútjának keresésében, és milyen hatástényezők alatt fogad el, vagy utasít el bizonyos értékrendet. Az erkölcsi normákhoz való viszonyulás ezért legalább akkora felelősséget hordoz magában, mint a cselekvés maga, mert a cselekvésnek az indítóoka (motivációja), eszköze és célja tükröződik a viszonyulásban. A „keressetek és találtok” jézusi felhívás (Mt 7,7–8) talán soha nem volt olyan időszerű, mint éppen napjainkban. Nyilván a keresés során feltárulnak korunk emberének nagy kérdései: mit, kit, hogyan és miért keresünk?²

¹ Észrevételem gyakorlati alátámasztására bárki megkérdezhet valakit szülei vagy nagyszülei nemzedékéből.

² A kérdéssor folytatásának és rangsorolásának keresztény etikai válaszát nem kívánom jelen tanulmányomban részletezni, de kiindulási alapként a Mt 7,33–34-re szeretnék utalni.

Az erkölcsi értékrendhez való viszonyulást természetesen meghatározzák azoknak az etikai elméleteknek a normarendszerei is, amelyek a keresztény erkölcsi értékrenddel együtt, vagy éppen ellentétben alakultak ki. A keresztény értékrendet summázó teológiai etika feladata, hogy az egzisztenciális helyzete meghatározására törekvő-kereső ember előtt ne a tekintélyelvűség kötelezőségével lépjen fel, hanem a morális érvelés olyan lehetőségével, amely biztosítja az ember számára a választás szabadságát, a döntéshozatal személyes jogát, az értékorientáció belső felismerésből történő megragadását. Meggyőződésem szerint napjainkban a keresztény teológiai etika felül kell emelkedjen azon a korábbi szűkkeblűségén (dogmatizmusán), hogy elzárkózik a filozófiai etikai érvelések meghallgatásától. Legalább a párbeszédre való készséget kell gyakorolnia, mert az adott erkölcsi norma tudatosításához, megragadásához a morális érvelésnek sok lehetősége kínálkozik. Ennek alátámasztása érdekében ki szeretném hangsúlyozni, hogy a 21. században életizű teologizálásra van szükség. Hiszen Jézus egész tanítása életizű volt, mentes minden formalizmustól, tekintélyelvűségtől, vagy metafizikai spekulációtól. Az életizű teologizálás igénye sehol sem jelentkezik hatványozottabban, mint az erkölcs területén, ezért figyelembe kell vennünk a körülöttünk megváltozott gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai élet lehetséges kihívásait és az alapvető keresztény értékrend elfogadásához vezető erkölcsi érvelések alternatíváit.³

1. Természetjogi morális érvelés

A természetjogi etikai érvelés azt hangsúlyozza, hogy az erkölcsi mérlegelés során figyelemmel kell lenni az ember természetére, a világban kijelölt helyére, ebből következően arra az összhangra, amely az ember és a világ természetéből következik. Az emberi életet csak a saját természetének megfelelő élet teheti boldoggá, amelynek a lényege a racionalitás, az ésszerűség. A természeti törvény megérthető az ember konkrét és egységes valóságának testi-lelki hajlamaiból, s ebből fejleszthetők ki az erkölcsi törvény elvárásai is. Az érvelés szerint bizonyos emberi viselkedésformák azért minősülhetnek erkölcs-telennek, mert természetellenesek.

A természetjogi etikai érvelés Arisztotelész és Aquinói Tamás erkölcsfilozófiai megfigyelésaira épül.⁴ Az érvelésnek, sok pozitívuma mellett, sok buktatója is van, mert a természetes és nem természetes megkülönböztetés eléggé időhöz és térhez kötött fogalmak.⁵ Például Arisztotelész még „természetesnek” (azaz erkölcsileg igazoltnak) tartotta a rabszolgaságot, a gyengék kitételét,

³ Beach, George K.: *The Moral Imperative*. In: *Transforming Liberalism. The Theology of James Luther Adams*. Skinner House Books, Boston 2005, 178–186.

⁴ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. Európa Kiadó, Budapest 1997; Torrel, Jean-Pierre: *Aquinói Szent Tamás élete és műve*. Osiris Kiadó, Budapest 2007.

⁵ Freilich, R. Savinsky: *Deviance. Antropological Perspectives*. New York – London 1991, 34–35.

az abortuszt, amelyek napjainkban már nem minősülnek „természetesnek”. Egy másik példa is azt igazolja, hogy az időhöz és helyhez kötöttség mennyire befolyásolhatja az értékítéletet. A természetjogi érvelés alapján a szervés szövetátültetés, a mesterséges megtermékenyítés, a fogamzásgátlás gyakorlatai azért minősülnek „erkölcstelennek”, mert beavatkozást jelentenek a természetes adottságokba, megbontják az ember és természete közötti összhangot, „felborítják a természetes állapot” békéjét és nyugalját. Ez a szemlélet természetesen merev, mert ezek alapján például bűn lenne a szemüveg viselése, mert a fülek és az orr nem erre a célra „rendeltettek”.

A természetjogi etikai érvelés érvényessége napjainkban csak akkor állhat fenn, ha figyelembe vesszük azt is, hogy az erkölcsi tudatunk is fejlődik, ami azt eredményezi, hogy tartalmi szempontból a korábbi klasszikus elvek vagy érvek kiegészülnek, és értelmezésük gazdagodik, mélyül. Holló László római katolikus erkölcsteológus a természetes erkölcsi törvényt a „legalapvetőbb erkölcsi elvek foglatának” tekinti, ami „az értelem számára felismerhető képességet” is jelent:

„A természetes erkölcsi törvény a legalapvetőbb erkölcsi elvek foglalta, amely az ember természetében, értelme mivoltában, mint a szabadság törvénye adott, és a kinyilatkoztatástól függetlenül egyetemesen kötelező tételekben fogalmazható meg. Azonban nem úgy van jelen, mint velünk született erkölcsi idea, hanem az ember szabad cselekvése számára, az emberi létben és a világban az értelem számára felismerhető képesség.”⁶

A természetjogi érvelés keretet szolgáltatott az alapvető emberi jogok modern és jelenkori normarendszerének, amelynek alapvető elvárásai közül kiemeljük az emberek közötti egyenlőséget, a személyes szabadság, méltóság és az egyéni kibontakozás feltétlen tiszteletben tartását.⁷ Az alapvető emberi jogok nemzetközi törvények általi deklarálása kétségtelenül előrelépést jelent az erkölcsi élet pozitív szabályozásának vonatkozásaiban.⁸

⁶ Holló László: *Isten csodálatos üdvösségpedagógiája. Alapvető erkölcstan*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár 2007, 144.

⁷ John Locke az ember természetes állapotából következő egyenlőséget társadalmi szintre emelte. „Az egyenlőség állapota az, amelyben minden hatalom és hatáskör kölcsönös, és senkinek sincs nagyobb hatalma, mint a másíknak; hiszen mi sem természetesebb, mint hogy ugyanazon fajú és rendű teremtmények – akik minden megkülönböztetés nélkül ugyanazon természeti előnyök élvezetére és ugyanazon képességek használatára születtek – egyenlőek legyenek egymás között, minden alárendeltség és alávetettség nélkül, hacsak akaratának egyértelmű kinyilvánításával mindannyiuk ura és parancsolója az egyiket a másik fölébe nem helyezi, és rá nem ruhazza erre világos és nyilvánvaló kijelöléssel az uralkodás és a szuverenitás jogát.” In: Locke, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Polis Kiadó, Kolozsvár 1999, 43.

⁸ Traer, Robert (Edit.): *Religion and Human Rights in Europe*. International Association for Religious Freedom Publications, Oxford 1995; Rezi Elek: „Az Úr, a mi Istenünk, egy

2. Deontológiai morális érvelés

A deontológiai (kötelességtan) etikai elméletnek az alapelve, hogy teljesíteni kell a kötelességet, be kell tartani minden erkölcsi szabályt. A cselekedet akkor értékes, erkölcsileg akkor helyes, ha a cselekvő személy maradéktalanul és következetesen igazodik az erkölcsi szabályhoz, függetlenül a cselekedet következményeitől.⁹

Az erkölcsi szabályok azok, amelyeket az emberi kultúra és civilizáció az évezredek során kialakított, s amelyek lényegében az egyén és a társadalom helyes életvitelére vonatkoznak és általános érvényűek. Például: Ne lopj! Ne hazudj! Ezek a szabályok általában mindig tiltott formában hangzanak el, amelyek a kötelezőség imperativusát hangsúlyozzák (nem lehet áthágni!). Ezt a szemléletet a jól ismert mondással szokták kifejezni: „Fiat justitia, pereat mundus”, azaz „Legyen igazságosság, még ha belepusztul is a világ”. Természetesen a szabályokat pozitív formában is meg lehet határozni, pl. a „Ne hazudj!” kifejezés helyett azt lehet használni, hogy mindig „Mondd ki az igazat!” A deontológiai elmélet egyes képviselői szerint a pozitív forma nem adja vissza a várt követelményt.

A deontológiai etikai érvelésnek egyik következetes képviselője Immanuel Kant német filozófus volt, aki azt hangsúlyozta, hogy az erkölcsi szabályokat mindig be kell tartani, bármi is legyen azok következménye.¹⁰ Kant szerint a kötelességeinket olyan erkölcsi törvény szabja meg, amelyet minden embernek, mint racionális lénynek be kell tartania. Ezt az erkölcsi törvényt nevezi kategorikus imperativusnak, amelynek cselekvési maximája: „Cselekedj úgy, hogy akarod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényhozás elvéként érvényesülhessen.”¹¹ Kant úgy vélte, hogy az embernek akkor is teljesítenie kell kötelességeit, ha az számára nem eredményez boldogságot (pl. jólétet, gazdaságot, dicsőséget, elismerést, hatalmat stb.).¹² Kant a kötelesség maradéktalan teljesítését egy példával is szemléltette: az embernek kötelessége elrejtteni a barátját a gyilkos elől, de ha a gyilkos hozzá érkezik és azt kérdezi, hogy hol bujkál az illető, nem hazudhat, még akkor sem, ha válasza a barátja életébe is kerül. Az igazat minden körülmények között és minden

Úr!” Bevezetés az unitárius vallás és teológia világába. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár 2009, 76–82; Rezi Elek: *Unitárius Erkölcsstan*. Kolozsvár 2008, 192–194.

⁹ Olson, R. G.: *Deontological Ethics*. New York – London 1967; Valadier, Paul: *Erkölcsvételek nélkül?* In: *Mérleg* 1994/2, 142–151.

¹⁰ Immanuel Kant (1724–1804) a transzcendentális idealizmus filozófiai irányzatának megteremtője. A szemléletre nézve vö. Hársing László: *A filozófiai gondolkodás Thalészától Gadamérig*. Bótor Kiadó, Miskolc 2002, 201–210; McCormick, Richard – Ramsey, Paul: *Doing Evil to Archive Good. Moral Choices in Conflict Situations*. Chicago 1978; Hamlyn, D. W.: *A nyugati filozófia története*. Holnap Kiadó, Budapest 1998, 212–235.

¹¹ Kant, Immanuel: *A gyakorlati ész kritikája*. Gondolat Kiadó, Budapest 1991, 138.

¹² Kant ezt a rigorisztikus (szigorú) felfogását munkássága későbbi szakaszában enyhítette, és úgy vélte, hogy az erkölcsi jó és a jutalom csak a túlvilágon kapcsolódhat össze.

következmény ellenére is ki kell mondani, mert a „hazugság” sérti az emberi méltóságot.

Ennek a felfogásnak az révényességét támasztja alá Fjodor M. Dosztojevszkij orosz író megállapítása is:

„Ha az egész világ békéjének, nyugalmanak s minden ember végső boldogságának eléréséhez szükséges és elegendő lenne egyetlen kisgyermek megkínzása, ezt a kisgyermeket akkor sem lenne szabad megkínözni.”¹³

A deontológiai erkölcsi érvelésnek napjainkban nagy értéke van, amikor nap, mint nap szembesülünk a kötelességek teljesítése iránti közönbösséggel, vagy éppen azok elmulasztásával, viszont az élet minden területén egyre inkább jelentkezik az igény, hogy cselekedeteink során a konkrét erkölcsi normák követésénél vegyük figyelembe a következményeket is. Az ökológiai válság éppen arra hívja fel a figyelmünket, hogy a cselekedetek következményeinek elhanyagolása milyen óriási veszélyekkel járhat.

A deontológiai elmélet képviselői az élet iránti köteles tiszteletre tekintve utasítják el szigorúan az abortuszt, az öngyilkosságot, és fenntartásaik vannak az élet mesterséges szabályozhatóságának eseteire vonatkozóan is.¹⁴

3. Teleológiai morális érvelés

A teleológiai (célelvű) vagy konzekvencialista (következményelvű) etikai érvelés szerint a cselekedet erkölcsi értékét következményei határozzák meg, azaz a normák tartalma valamely erkölcsön kívüli cél függvénye, s a cselekedet annyiban jó, amennyiben valamilyen „boldogság” elérését segíti elő.

A teleológiai érvelés sarkalatos kérdése, hogy *kinek* az érdekét kell szolgálnia a helyes cselekvésnek, azaz kinek a javára, jólétére, boldogságára, mint erkölcsön kívüli célra irányul az erkölcsi norma. Ezzel kapcsolatban két felfogás ismeretes. Az egyik felfogás szerint a cselekedetnek a cselekvő egyén számára kell a lehető legnagyobb jót, boldogságot, illetve a lehető legkisebb rosszat (fájdalom, szenvedés stb.) eredményeznie. A másik felfogás szerint a cselekedet célja: minél több ember boldogságát előmozdítani helyes indíték-motívummal és -eszközzel, illetve csökkenteni a rossz mennyiségét.¹⁵ A cél-*elvű* etikai érvelés ezzel a követelményével kerül közel a konvencionalista

¹³ Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: *A Kamarazov testvérek*. I. kötet. Európa Kiadó, Budapest 1982, 364.

¹⁴ A bioetikai kérdések melletti vagy elleni (pro és kontra) erkölcsi érvelésekre vonatkozóan ld. Lammers, E. Stephen – Verhey, Allen: *On Moral Medicine. Theological Perspectives in Medical Ethics*. William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan 1987; Kovács József: *A Modern orvosok etika alapjai*. Medicina Kiadó, Budapest 1997.

¹⁵ Korábbi etikai rendszerezők etikai egoizmusról, egyéni utilitarizmusról, vagy társadalmi utilitarizmusról is beszéltek.

és az utilisztikus etikai szemlélethez, amelynek alapszabálya így összesíthető:

„Cselekedj mindig úgy, hogy a legtöbb embernek a legtöbb boldogságot, illetve a lehető legkevesebb embernek a legkevesebb szenvedést okozd.”¹⁶

A telológiai etikai érvelésnek az a követelménye, hogy közösségi szintre emeli a jó, a boldogság elérésének a szorgalmazását, s ez méltánylandó, viszont az erkölcsi szabályok maradéktalan betartása nem szükségképpen vezet boldogsághoz, és gyakran tapasztalható, hogy (legalábbis itt a földi életben) a jók nem mindig nyerik el jutalmukat, a rosszak pedig büntetésüket. Ezért gyakran megtörténik, hogy a teleológiai etikai érvelés a célért feláldozza az erkölcsi normát, ami az érvelés hiányosságára vall.

Az Ószövetség legdöntőbb erkölcsi érvelése a deontologikus, emellett rendszeresen alkalmazza a teleologikus érvelést is, különösképpen a Példabeszédek könyvében (Péld 19,16; 11,27). Az Újszövetségben a teleologikus erkölcsi érvelés nagyobb hangsúlyt kap, mint a deontologikus érvelés. A cselekedet megindoklása az elérhető, megvalósítható, megtapasztalható cél irányába mutat.¹⁷

4. Utilitarista morális érvelés

Az utilitarista etikai érvelés a teleologikus etikai érvelés továbbgondolásából következik. Ugyanis a következményekkel kapcsolatosan felmerül az a kérdés, minek alapján bírálhatjuk el a következmények jó vagy rossz voltát? A kérdésre egyesek a hasznossági elv alapján igyekeztek megadni a választ. Hasznos az, ami hozzájárul az ember szükségleteinek és érdekeinek a kielégítéséhez, azaz boldogságot eredményez; káros az, ami az ember boldogságát csökkenti.¹⁸ Maga Kant sem vonta kétségbe, hogy „más emberek boldogsága” olyan cél, amely egyúttal kötelesség is.

Az utilitarista szemlélet a hasznos és káros, a kellemes és kellemetlen fogalmak rendszerében inkább közgazdaságtani elvekhez igazodik, mint az alapvető erkölcsi elvhez. A boldogságra való törekvés erkölcsi minősége a mindenkori cél moralitásától függ. Nem szükségképpen erkölcsös minden, ami hasznos, s nem hasznos minden, ami erkölcsös. Az erkölcsös cselekvést nemcsak a helyes cél, hanem a helyes eszköz is befolyásolja. Nyíri Tamás teológus egy példával szemlélteti a fenti érvelést.

¹⁶ Boda László: *A keresztény nagykorúság erkölcssteológiája. Az erkölcsi élet alapkérdései.* Ecclesia Kiadó, Budapest 1986, 87.

¹⁷ A Hegyi beszéd boldogságmondásai (Mt 5,5–12) jól érzékeltetik a cselekvési magatartás megindoklását, de ez vonatkozik a klasszikus arany szabályra is (Mt 7,21).

¹⁸ Az utilitarista etika kiemelkedő képviselői az angolszász utilitaristák voltak: Jeremy Bentham (1748–1832), John Stuart Mill (1806–1873), Henry Sidgwick (1838–1900). Ld. Hársing László: *A filozófiai gondolkodás Thalésztól Gadamérig.* Bíbor Kiadó, Miskolc 2002, 239–240.

„Lehetséges, hogy egy kínzással kicsikart vallomás nagyon hasznos lehet a társadalom számára, de a kínzás, amelynek a célja, hogy merő eszközzé alacsonyítsa le az embert, mindig erkölcstelen, mert sérti az ember méltóságát, lelkiismeretének szabadságát.”¹⁹

Az utilitarista etikai érvelés a jóléti társadalmakban mindig népszerű volt. Napjainkban a fogyasztói társadalom megtalálja benne a cselekedetek motivációját: mindent igénybe kell venni, ami hasznos, kellemes lehet az egyén és a közösség számára, függetlenül a következményektől. Az utilitarista érvelés a haszonelvűség szorgalmazásával gyakran megkerüli az erkölcsi érték és az erkölcsös cselekedet igazi lényegét. A haszonelvűség túlzott hajszolása profitorientált társadalmunkban gyakran vezet olyan erkölcsi „botlásokhoz”, mint például csalás, megvesztegetés, úzérkedés stb. Napjaink ökológiai válságának egyik előidéző okát éppen az ember haszonelvű magatartásformájával magyarázzák, amelynek szomorú következménye a pazarló életforma.

5. Erényetikai érvelés

Az erényetikai érvelés tekintélye nagyon változatosan alakult a történelem során. Az erényetika első hírnökei az ószövetségi próféták voltak. Jézus is kiemelte az erények, az erényes élet jelentőségét.²⁰

Az erényetika következetes kimunkálói a görög erkölcsfilozófusok voltak, akik arra keresték a választ, hogy mi is az a legfőbb erény, amelyet az embernek birtokolnia kell ahhoz, hogy cselekedetei helyesek legyenek. Erre alapozott a későbbiekben Aquinói Tamás is erényetikájában.²¹

Az erényetika tekintélyét a 20. század két világegyése megingatta, de a szekularizált világ értékrendje sem kedvezett állandóságának, sőt a 20. század végén és a 21. század elején egyre erőteljesebben jelentkező terrorakciók megkérdőjelezték és megkérdőjelezik létjogosultságát.²²

Az erényetika fő kérdése: Milyen ember legyek? A cél tehát az erkölcsi jellem kifejlesztésében áll, mert ez határozza meg mind a célt, mind a kötelességet. Ez alapján az erkölcsi norma nem kényszer, a cél nem erőt meghaladó. Az erényes ember felnő az erkölcsi normákhoz, és azokhoz belső meggyőződésből igazodik önmaga és mások életében.

¹⁹ Nyíri Tamás: *Alapvető etika*. Kiadja a Szent István Társulat, Budapest 1994, 127.

²⁰ A erények biblia-teológiai értékelésére vonatkozóan ld. Boda László: *A keresztény nagykorúság erkölcssteológiája. Az erkölcsi élet alapkérdései*. Ecclesia Kiadó, Budapest 1986, 388–390. Pál apostol erénytanára vonatkozóan ld. Bolyki János: *A parainézis és konkrét intelmek*. In: *Újszövetségi etika*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1998, 128–129.

²¹ Torrel, Jean-Pierre: *Aquinói Szent Tamás élete és műve*. Osiris Kiadó, Budapest 2007.

²² Chrysside, George: *Religious Hatred – Sholud There Be a Law Against It?* In: *The Inquirer. The Unitarian and Free Christian Paper*. January 2002, No. 7540, 5; Marquis, D. B.: *Four Versions on Double Effect*. In: *The Journal of Medicine and Philosophy*. 1991, vol. 16, 515–545. Az erényetikai elmélet részleteire nézve ld. Sponville, Andrée Comte: *Kis Könyv nagy erényekről*. Osiris Kiadó, Budapest 1998.

Napjainkban az erényetikai érvelés iránti bátortalanság azzal magyarázható, hogy az egyéni erkölcsi fejlődés szorgalmazása elvontnak, sok esetben a mai társadalom elvárásai közepette megvalósíthatatlannak vagy éppen értelmetlennek tűnik. El kell ismernünk, hogy az erényetikai érvelés az élet egyetlen területén sem kényszerült olyan visszahátrálásra, mint a szexualitika területén. Például a nemi tisztaság vagy nemi becsületesség erénye – a szüzesség –, amely évszázadokon keresztül irányadó nemi magatartásformának minősült, a 20. század második felében kibontakozó „szexuális forradalom” következtében elveszítette az emberi történelemben kivívott erkölcsi értékét és a köztudatban elértéktelenedett, s ezzel a tiszteletet, elismerést, megbecsülést kifejező személyi érték devalválódott.²³

A 20. század utolsó évtizedében az angolszász nyelvterületen heves vita bontakozott ki arról, hogy mi a szerepe az erénytannak az etikai reflexió és az etikai normativitás vonatkozásaiban. A vita során körvonalazódott az a felismerés, hogy a hagyományos erkölcsstanok kérdéséhez: Milyen ember legyek? hozzá kell rendelni olyan kérdéseket is, mint: Ki akarok lenni? Miért akarok olyan lenni? Miért érdemes erényes életet élni? Stb. Az a meggyőződés alakult ki, hogy ha az erényes magatartásformát az élet jelenkori összefüggéseiben vizsgáljuk, akkor olyan új magatartásformát alakíthatunk ki, amellyel elébe mehetünk (és nem csak átvészeliük) a jelenkor kihívásait.²⁴

A bioetikai kérdések erkölcsi megítélése az erényetikai érvelés alapján a szeretetből fakad, mert a legnagyobb erény, a szeretet. Valóban, a legnagyobb erény a szeretet, de a következményeknek a kellő mérlegelés nélküli szorgalmazása sokszor tévútra vezethet. Például a klónozás esetében semmilyen körülmények között nem mellőzhető a következmények tudatos mérlegelése. Pedagógiai vonatkozásban a szeretet határainak a végtelen kiterjesztése a munka, a teljesítmény, az önállóság rovására mehet.

6. A szituációs etika érvelési szempontjai

A szituációs etika egyik modern képviselője, mondhatnánk „atyja”, Joseph Fletcher az, aki munkájában leszögezi, hogy az adott döntéshelyzetekben való cselekvés sokszor annyira egyedi, hogy az általános erkölcsi szabályok nem szolgálhatnak alapul. Ezzel nem az erkölcsi szabályok érvényességét, hitelességét akarta megkérdőjelezni, hanem azokra az egyedi esetekre vonatkozó

²³ Vannak olyan vélemények is, hogy az „elnevezésben keresnünk kell a szüzesség társszavait, hiszen ehhez a szóhoz korunkban nemkívánatos asszociációk tapadnak.” Ld. Boda László: *i. m.* 131.

²⁴ Doel, C. David: *Out of Clouds and Darkness*. Lindsey Press, London 1992, 85–100; Doel, C. David: *Virtue and Vice*. In: *Faith and Freedom. The Journal of Progressive Religion*. Harris Manchester College, Oxford 1990, vol. 43. No. 1–2, 59–71.

helyes viselkedésformákra, erkölcsi ítéletekre akart rámutatni, amelyekkel szembe találja magát a cselekvő ember.²⁵

Fletcher azt is hangsúlyozta, hogy az egyedi helyzetekben úgy kell cselekedni, ahogy a szeretet diktálja. Ezért etikai érvelését agapizmusnak is szokták nevezni. Szűcs Ferenc református teológus is úgy látja:

„[...] a szituáció-etika nem etikai rendszer, hanem módszer akar lenni. Az etikai rendszer a keresztyén életet történeti vagy elvi szisztémába akarja zárni, a szituáció-etika pedig a szeretet aktusa az élet kontextusában.”²⁶ Fletcher úgy vélte, hogy a helyesen értelmezett keresztyén szeretet nem szavak és érzelmek halmaza, hanem magatartásforma.²⁷

Fletcher életízű példákkal kívánta alátámasztani érvelése igazát. Íme az egyik példa: A folyóban gyerekek fuldokolnak. A gyerekek két csoportban helyezkednek el egymástól 200 méteres távolságra. Az egyik csoportban két gyerek van, a másikban hét. Egy ember a mentésükre siet a csónakkal, s mivel a két csoport egymástól messze van, csak az egyik csoportot tudja megmenteni, a másik csoport tagjai megfulladnak. Merre induljon a mentésre, ha ugyanakkor látja, hogy a kisebbik csoportban ott van saját gyermeke is?²⁸

E módszereket Jézus is alkalmazta, jóllehet ellenkező oldali érvként, mint a farizeusok; példa erre a szombatnap kalásztépés (Mt 12,1–8), vagy a szombatnap gyógyítás (Mt 12,9–15). Jézus ezzel arra mutatott rá, hogy az élet összetettebb, bonyolultabb, mint hogy törvények özönével keretek közé lehetne zárni. A szeretetből fakadó cselekvés irányadó lehet az élet útvesztőiben.

A szituációs etika sok igazságot tartalmaz. A legalizmus és a kauzisztika előírásaihoz mereven ragaszkodók számára nehezen elképzelhető a szeretet szabadsága és az azzal járó felelősség. Viszont az élet tartogat olyan helyzeteket, amelyek során az erkölcsi mérlegelést és döntést, a cselekedet kivitelezését nem a tekintélyelvűség örök érvényűnek vélt szabályai döntenek el, hanem a szeretet szabadsága. Ez különösen az élet mesterséges szabályozhatóságának eseteire (szerv- és szövetátültetés, mesterséges megtermékenyítés, fogamzásgátlás stb.) vonatkoztatta Fletcher, de fontosnak tartotta az üzleti élet területén is (business management).²⁹

²⁵ Fletcher, Joseph: *Situation Ethics. The New Morality*. The Westminster Press, Philadelphia 1986; Fletcher, Joseph: *Moral Responsibility. Situation Ethics at Work*. The Westminster Press, Philadelphia 1989.

²⁶ Szűcs Ferenc: *Teológiai etika*. Kiadja a Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest 1993, 121.

²⁷ „To love Christianly is a matter of attitude, not of feeling. Love is discerning and critical; it is not sentimental.” Ld. Fletcher, Joseph: *Situation Ethics...*, 103.

²⁸ Fletcher, Joseph: *i. m.* 164–165.

²⁹ *Situation Ethics for Business Management*. Ld. Fletcher, Joseph: *Moral Responsibility...*, 161–181.

7. A teológiai etika érvelési szempontjai

A teológiai etikában a legfőbb tekintély Isten, mint a Legfőbb Jó, az abszolút értékek megszemélyesítője. A teológiai etika – szemben a történeti és filozófiai etikák relativizmusával – egyetemes érvényre törekszik, mert minden erkölcsi értékítélkezést áthat az Isten akaratához való igazodásra való törekvés. Ennek a törekvésnek az alapja nem a jog, nem a szociológiai és pszichológiai elvek vagy tudományos kritériumok, hanem az evangéliumi szeretet.

Valóságos tényként kell elfogadnunk azt, hogy a teológiai etika, bár egyetemes érvényű normák kialakítására törekszik, mégis a részkérdéseknél felekezeti szempontokat érvényesít (érvényesíthet), amelyek a hitelvi (dogmatikai) alapállásból következnek. Például egy adott erkölcsi kérdés megítélésénél nem mindegy az, hogy hitelvilleg mit mondunk az emberi természetről, elfogadjuk-e a szabadakarat tényét vagy sem, milyen tekintéllyel bír a bibliai tanítás. Viszont a teológiai etikának van egy sajátos követelménye, amely a felekezeti szempontok ellenére is közös: a morális érvelés legmeggyőzőbb támaszának a cselekvő példamutatást tekinti. Erre vonatkozóan az indíttatást éppen Jézus tanításaiból és életpéldáiból meríti.

A teológiai etikának is számolni kell azokkal a hatástényezőkkel, amelyek meghatározzák a ma emberének egzisztenciális helyzetét. Helyesnek vélem Szűcs Ferenc teológus megállapítását:

„A tekintélyválsággal kapcsolatosan tanúi vagyunk a nyugati kultúra szekuláris individualizálódásának is. Mit tehet itt a teológiai etika? A legrosszabb az lenne, ha moralizálásba és apokaliptikus fenyegetőzésekbe kezdene. Ehelyett felmutathatja az egyéni élet páratlan, Isten szerinti értékét hangsúlyozva azt is, hogy az emberlét alapformája a személyes (Én–Te) kapcsolatban levés. Mégpedig hármas vonatkozásban: Istennel, önmagaddal és felebarátoddal.”³⁰

A teológiai etika a morális érvelés és a helyes cselekvés során a lelkiismeretre való figyelés fontosságát hangsúlyozza. A lelkiismeret életünkben a kiteljesedő emberi élet örök iránytűje: mutatja a két értékpólust, a jót és a rosszat. Minél nyugodtabb lelkiismeretünk, annál gazdagabb erkölcsi világunk. A vallásos ember meggyőződése az, hogy a lelkiismeretben Isten szól és nyilatkoztatja ki ítéletét. Varga Béla teológus, filozófus a lelkiismeretről írt munkájában a lelkiismeretet minden értékelési folyamathoz hozzákapcsolta, mint az erkölcsi élet nélkülözhetetlen „processzusát”. Ezt arra alapozta, hogy az erkölcsi érzést fontosabbnak tekintette, mint a logikai és esztétikai érzést, mert az erkölcs összeköt embertársainkkal is.

„Noha a lelkiismeret minden értékelést kísérő érzés, mégis a gyakorlati életben főleg csak erkölcsi értékek megvalósítására vonatkoztatják. Ennek okát abban kell látnunk, hogy az erkölcsi érzés sokkal realisabb és

³⁰ Szűcs Ferenc: *i. m.* 19.

erősebb, mint a logikai és esztétikai. A logikai értékek küzdelme intellektuális küzdelem, az ember belsejében folyik le, míg az erkölcsi érték harca az én és más én között történik.”³¹

Véleményem szerint a ma emberének morális érvelései, de végső soron morális döntései során gondokodnia kell lelkiismerete ébrentartásáról. A lelkiismeret ébrentartásának lehetőségei: a rendszeres lelkiismeretvizsgálat, az abszolút értékek gyűjtése, a jó gyakorlása és az imádkozás. A jézusi tanítás időszerű üzenete: *Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall? Vagy mit adhat az ember váltsdágdíjúl a lelkéért?* (Mt 16,26)

Összegezés

Meggyőződésem, hogy a morális érvelések alapkövetelménye keresztény etikai szempontból abban a felismerésben kell gyökerezzen, hogy Isten szeret bennünket (Jer 31,3; 1Jn 3,1; 4,19), jóra való képességgel áldott meg (Zsolt 8,5–9; 144,3), munkatársává teremtett (1Kor 3,9), s ezért felelősen kell élnünk. A felelős szabadság tudatában végezzük morális érveléseinket a közös cél: Istrenországa építésének ügyéért (Mt 6,33), végső soron az élet áldottabbá tétele érdekében. Egy találó indoklás szerint:

„Az élet értékét nem szűkre szabottan, hanem tágabb összefüggésben kell lemérni. Korunk erkölcsi problémáinak összefüggő és következetes kiértékelését is vallásos meggyőződésünkre kell építenünk. Életünk nemcsak saját igyekezetünk gyümölcse, hanem Isten ajándéka is. Nemcsak szüleink arcát ismerjük fel önmagunkban, hanem a teremtő Istenünk képését is. Az élet védelmére vonatkozó erkölcsi törvények is az emberi természetből és a vallásos meggyőződésből fakadnak. Azok végső értelme sem kategorikus tilalmakban merül ki, hanem a társteremtői lehetőségek kereteinek megszabásában. A paradicsomkerti szimbolikus történettől, Galilein³² keresztül napjainkig újra és újra bebizonyosodott az, hogy a kategorikus tilalmak soha sem tudtak biztos gátat szabni az ember útkereső próbálkozásainak. Ha valamire lehetőség adódik, azt előbb-utóbb megpróbáljuk, még akkor is, ha az végzetes következményekkel fenyeget. A kíváncsiság és az ismeretlennel való kísérletezés társteremtői adottság. Annak határát nem kategorikus tilalmak,

³¹ Varga Béla: *A lelkiismeret*. Kolozsvár 1909, 37. Varga egy másik munkájában fejti ki ténylegesen értékelméleti felfogását és különbséget tesz valóságítélet és értékítélet között: „A valóságítélet a tárgy léti vonásait igyekszik kiemelni. Az értékítélet azonban a tárgy értékességére, illetőleg az értéket kifejező jelzők, tulajdonságok megállapítására vonatkozik.” Ld. Varga Béla: *Valóság és érték. Kutatások a logikai érték problémájára vonatkozólag*. Kolozsvár 1915, 38.

³² Galileo Galilei (1564–1642) olasz természettudós, a heliocentrikus világkép szorgalmazója. Híres mondása: *Eppur si muove* (És mégis mozog), az ellene elindított per során fogalmazta meg.

hanem a teremtés tényével meghatározott lehetőségek, valamint ezeknek a cselekedeteink lehetséges következményei alapján történő felmérése szabják meg.”³³

Általában egyetértés van abban, hogy a legmegfelelőbb morális érvelési módszer az erkölcsi szabályok jövőre irányultságának a kiemelése, anélkül hogy a jelenszerűség követelményeit mellőznénk. Ezzel kapcsolatosan helyes irányt jelöl a következő megállapítás is:

„Az, hogy miből okul, vagy mitől vakul az ember, sok mindennek lehet a függvénye: a történelmi sorsnak, amelybe beleszületett, a közösségnek, amelynek tagja, közössége öntudatának és érzékenységének, amelynek alakításához ő maga is hozzájárulhat, de az mit sem változtat azon a tényen, hogy az erkölcsi norma olyan modell, olyan alapmérték, amely már megmértetett az emberközi kapcsolatok világában. A saját lelkiismeretünk mércéje is: segítségével nevet adhatunk a jónak és a rossznak, a bűnnek és az erénynek.”³⁴

A „gyümölcsseikről ismeritek meg őket” (Mt 7,20) jézusi figyelmeztetést arra is vonatkoztathatjuk, hogy a helyes morális érvelés nyomán fakadó cselekedetek feltárják emberi életünk lényegét.³⁵ Ezért nem mindegy, hogy milyen viszonyulást szorgalmazunk, milyen morális érveléseket használunk az általános keresztényi értékrend felismertetésére, megragadtatására és annak a szellemében történő cselekvésre.

³³ Lindon, J. E.: Religion and the Behavioral Sciences. In: *Explorations. Currents in the Interface of Science and Religion*. 2000, vol. 5, No. 2, 6.

³⁴ Szegő Katalin: *Gondolatutak*. Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár 2003, 181.

³⁵ James Luther Adams amerikai unitárius teológus sokatmondóan így tudatosította az elvárásokat: “‘By their fruits you shall know them’ is a miniature parable, a comparison and an image that shapes what we see and value. It is a principle of discernment, a guideline for decision and action. Substantively, it is also a norm inherent in ethics of consequences.” Ld. Beach, George K.: *Transforming Liberalism. The Theology of James Luther Adams*. Skinner House Books, Boston 2005, 182.